

Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi

Esra Türk

Dr., Din Eğitimi Ana bilim dalı
esraturkk@gmail.com

Öz

Her alanda hızlı bir gelişim seyrinin yaşandığı çocukluk döneminde, hem çocukta doğuştan var olan duygular şekillenmekte hem de onun yetişkinlikte yaşayacağı dinin temelleri atılmaya başlanmaktadır. Bu sebeple, çocukluk dönemi hem duygusal açıdan hem de dini gelişim açısından son derece kritik bir evredir. Çocukluk döneminde din daha çok duygu boyutuyla yaşandığı için bu dönemde, sağlıklı bir dini inancın oluşmasındaki en etkili faktör dinin duygu boyutudur. Bu sebeple duygusal gelişimin sağlıklı ya da sağlıklı olmayan oluşu yetişkinlikteki dini inanç, tutum ve davranışların oluşmasında belirleyici bir özelliğe sahiptir. Çocukluk döneminde, belli ilkeler ve prensipler çerçevesinde, çocuğun gelişim aşamaları göz önünde bulundurularak uygulanacak bilimsel temellere dayanan bir din eğitimi sağlıklı bir duygu ve inanç gelişimine imkân verirken; çocuğun gelişim düzeyine uygun olmayan, baskı ve zorlamaya dayalı bir din eğitimi çocuğu dinden uzaklaştırmakta, hatta bazı ruhsal sorunlara dahi yol açabilmektedir. Bu bakımdan çocukluk döneminde din eğitiminin etkili olabilmesi için fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişim alanlarıyla birlikte dini gelişim özelliklerinin de çok iyi bilinmesi gerekir. Bu makalenin öncelikli amacı daha verimli ve etkili bir din eğitimi için çocukluk dönemi duygusal gelişim ve dini gelişim özelliklerini inceleyerek çocukluk döneminde dini duygunun geliştirilmesiyle ilgili bazı temel ilkelere ulaşmaktır.

Anahtar kelimeler: Çocukluk Dönemi, Duygu, Duygusal Gelişim, Dini Duygu, Din Eğitimi.

Emotional Development and Religious Education in Childhood Period

The childhood is characterized by swift development process experienced in all aspects which gives rise to the formation of innate emotions, as well as lying foundation of the religion in adulthood. For this reason, the childhood period is of utmost importance both for emotional and religious developments of the child. As religion is often experienced emotionally in childhood period, the emotional aspects of religion are the most influential factor in establishing a religious belief properly. Therefore, the degree of child's emotional development plays distinctive role in forming the religious belief, attitudes and behaviors to be adopted in the adulthood. The religious training based on the scientific principles allows development of robust feelings and believes, whereas religious training based on the oppression and strain falls short in suiting to child's development level may give rise to alienation to the religion. Therefore, it is indispensable to obtain precise information on child's physical, mental and emotional levels of development, together with the religious development level, should the religious training given be effective on the child. Underlying purpose of this article is to obtain basic principles for the development of religious understanding specific to the childhood by looking at the sentimental and religious courses in regard to more effective and efficient religious training.

Key words: Childhood Period, Emotion, Emotional Development, Religious Emotion, Religious Education.

Atıf

Esra Türk, Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi
Marife, Kış 2014, ss. 143-158

Giriş

Çok karmaşık bir yapıya sahip olan ve pek çok kabiliyetlerle donatılmış olarak dünyaya gelen insanın kendini gerçekleştirebilmesi, bütün kabiliyetlerini geliştirebilmesi tüm yönleriyle eğitilmesine; fiziksel, zihinsel ve duygusal yönleri arasında ahenkli bir bütünlük kurulmasına bağlıdır. İnsanın duyguları, düşünceleri, davranışları ve bedeni güçleri bir bütündür. Bu bütünlük içerisinde insanın duyguları çok önemli bir yere sahiptir ve diğer gelişim alanlarını önemli ölçüde etkiler.

Duygusal gelişim yönünden en önemli basamak çocukluk dönemidir. Çünkü duyguların çoğu bu dönemde doğmaya ve gelişmeye başlar ve ömür boyu insanda ruhun temeli olarak kalır. Çocukluk dönemi duygusal gelişim açısından çok hassas bir dönem olduğu gibi dini duyguların gelişimi açısından da kritik bir dönemdir. Çünkü din insanın duyguları ile yakından ilgilidir ve dini yaşayışın duygu boyutu, çocukta sağlıklı bir din algısının oluşmasındaki en önemli etkidir.¹

Dini duygu, küçük yaşlardan itibaren güven, sevgi, bağlılık, aidiyet duyguları ile bağlantılı olarak ortaya çıkmakta, çocuğa sunulan iyi bir çevre ve eğitim imkânlarıyla olgunlaşmakta ve sağlıklı bir dini hayatın temellerini oluşturabilmektedir.² Ancak dini duygunun yok sayılması ya da çocuğun duygusal gelişimi bilinmeden, baskı ve zorlamaya dayalı, katı ve bilinçsiz yöntemlerle din eğitiminin uygulanması da çocuktaki dini duygunun körelmesine, onun dinden uzaklaşmasına neden olabilmekte hatta duygu dengelerinde sarsılmalara yola açarak ruhsal gelişimine zarar verebilmektedir.³ Dolayısıyla çocukluk döneminde sağlıklı bir din eğitiminin temel şartı hem çocukların duygusal gelişim özelliklerinin hem de din eğitiminin temel prensiplerinin çok iyi bilinmesidir.

Bu makalenin amacı, yapılan araştırmalar çerçevesinde, a) çocukluk dönemi duygusal gelişim özelliklerini, bu dönemde dini duygunun gelişimini ve dini duyguya kaynaklık eden duyguları inceleyerek duygusal gelişim ile din eğitimi arasındaki ilişkiye dikkat çekmek, b) çocukluk döneminin temel unsuru olan ailenin hem duygusal gelişim açısından hem de dini gelişim açısından önemine değinmek, c) çocukluk döneminde dini duygunun geliştirilmesiyle ilgili bazı temel ilkelere ulaşmaktır.

¹ Egemen, *Din Psikolojisi*, s. 10-11.

² Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, s. 61; Gürses ve Kılavuz, "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi", s. 161; Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi ve Eğitimi*, s. 1; Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 25; Oruç, "Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi", s. 93; Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 122-123.

³ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 134; Hökeleki, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", s. 78; Köylü, "Çocukluk dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", s. 137-138; Öztürk, Mualla, "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", s. 213; Salzman, *Çocuğunuzu Kötü Eğitmenin Yolları*, s. 122-124.

I. Çocukluk Dönemi Duygusal Gelişim Özellikleri

İnsan duygularının tümünü, bebeklik ve ilk çocukluk evrelerinde edinir.⁴ Bu dönemde, çocuğun hayatına, tutum ve davranışlarına yön veren ve onu harekete geçiren asıl kuvvet, düşünceden çok çoğu zaman kendisinin bile fark etmediği duygulardır.⁵ Çocuğun hayatı ve davranışları bu dönemde tamamen duygusal olduğu için, bu döneme “duygusal öğrenme dönemi” de denir.⁶ Okul öncesi dönemin ilk yıllarında rasyonel bir tutuma rastlanmaz. Duygular daha ağır bastığından onlar birlikte buldukları kişilerle duygusal ilişkiler içerisindedir. İlerleyen yaşlarda ise rasyonel düşünce varlığını daha çok hissettirmeye başlar. Bu ise çocuklarda önce duygusal güçlerin, ardından da zihinsel güçlerin geliştiğini, duygusal gelişimin temellerinin çocukluk döneminde atıldığını göstermektedir.⁷

Duygular hem doğuştan sahip olunan, hem de öğrenilen kabiliyetlerdir.⁸ Çocukta doğduğu andan itibaren bir yandan var olan duygular uyanmaya bir yandan da çevrenin etkisiyle yeni duygular örülmeye başlar. Çevresiyle sürekli etkileşim halinde olduğundan davranışlarına bakarak onun en azından haz ve elem ya da hoşlanma veya hoşlanmama gibi ters yönlü bir duygu grubuna sahip olduğu söylenebilir. Başlangıçta daha çok haz ve eleme dayanan duygular, zaman ilerledikçe zenginleşmekte ve hususi duygulara doğru bir açılma görülmektedir.⁹ Yaş ilerledikçe duyguların bazıları derinleşmekte, bazıları bastırılmakta bazıları da yeniden fark edilmektedir.

Duyguların sağlıklı bir şekilde beslenerek gelişmesi, insanın tabiatına ters düşen ya da hoşlanmadığı duygulardan korunmaya çalışması mutlu bir hayatın gerçekleşmesi için çok önemli bir etkidir. Nitekim ruhun hoşlandığı veya haz duyduğu duygularla beslenmesi bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişmeyi olumlu yönde etkiler.¹⁰ Duyguların gelişimi ile ihtiyaçlar arasında yakın bir ilgi vardır. Temel ihtiyaçların karşılanıp karşılanmaması çeşitli duyguların doğmasına neden olmaktadır. Karşılaşılan durumlar ne derece temel ihtiyaçları doyuruyorsa o kadar mutlu olunur, bu ihtiyaçlar ne kadar doyumsuz kalırsa o kadar elem duyulur.¹¹ İhtiyaçların doyurulmaması, kişilikte “engellenme” ve “çatışma” olaylarını meydana getirir. Engellenme insanda kaygı, öfke, yılgınlık gibi olumsuz ruh hallerine sebep olabilir, hatta kişilikte “kompleksler” oluşabilir. Duygusal ihtiyaçları tatmin edilmiş çocuklarla, bu ihtiyaçları ihmal edilmiş çocukların daha sonraki gelişmelerinde farklılıklar gözlenmiştir.¹²

Çocukluk döneminde gerek bedensel gerekse ruhsal açıdan ihtiyaçları yeterince karşılanmamış olan bireyler, kendi potansiyellerini üst düzeyde ortaya koymadıkları gibi çoğu zaman kendilerinden beklenen normal bireysel gelişimlerini

⁴ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 95.

⁵ Pressey ve Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, s. 2; Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 77.

⁶ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 137-138.

⁷ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 101-102.

⁸ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s. 132.

⁹ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 71-72.

¹⁰ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 76.

¹¹ Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 77.

¹² Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 54-55.

dahi tamamlayamayabilirler. Bu sebeple, çocuğun duygularının olduğu bebeklik döneminden itibaren fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının tam olarak karşılanması, duygusal gelişimi zedeleyecek tavırlardan kaçınılması son derece önemlidir. Hayatın ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkan pek çok problemin çocukluk dönemindeki yaşantının bir yansıması olduğu bilinen bir gerçektir.¹³ Hatta bu sebeple duygular, hayatımızdaki uyum ve uyumsuzlukların temel etmenleri arasında sayılmıştır.¹⁴

Duygusal gelişim çok yönlü etkiye açık olup sosyal, davranışsal, bilişsel, psikolojik olarak bireyin sahip olduğu özelliklerin hepsinden etkilenir. Duygusal gelişim alanında yapılan araştırmalar duygu gelişimi ile davranış gelişiminin paralellik gösterdiğini ortaya koymuştur. Okul öncesi eğitim alanında çalışan araştırmacılar bireye doğduğu andan itibaren verilecek duygulara yönelik düzenli bir eğitimin ileriki yıllarda ortaya çıkabilecek duygusal, davranışsal ve sosyal sorunları ortadan kaldıracaklarını bu yüzden eğitim programlarının duygusal içerikler yönünden zenginleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁵

“İnsanın duygularını ve duygusal gelişimini tanımadan onu eğitmek, onun dünyasına yön vermek mümkün değildir.”¹⁶ Dolayısıyla eğitimin başarıya ulaşabilmesi için duyguların iyi tanınması ve yönlendirilmesi, olumsuz duygularla baş edebilmenin öğretilmesi, duygusal gelişimini tamamlayabilmesi için özellikle çocukluk döneminden itibaren bireylere destek olunması gerekir. İnsanın yaşadığı hayata hazır olması, karşılaşacağı problemlerle mücadele edebilmesi kendisini, duygularını tanımasına, ifade edebilmesine ve olumsuz duygularıyla başa çıkabilmesine bağlıdır.

II. Çocukluk Döneminde Dini Duygunun Gelişmesine Etki Eden Faktörler

Çocukta dini gelişimin temelini duygular oluşturur. William James, ‘duyguyu dinin ilk ve en derin kaynağı olarak nitelemektedir.’¹⁷ İnsan dini aklı ile kavramaya çalışırken, duygularıyla da yaşamaya çalışır.¹⁸ İnsan din ile ilk olarak duygu yoluyla teması geçtiği için dinin, duygu boyutu olmadan yaşanmasından söz etmek mümkün değildir.¹⁹

Çocuklarda dini duygunun ne zaman ortaya çıkmaya başladığı ve nasıl bir süreç izlediği konusunda değişik görüşler vardır. J.J. Rousseau, H. Lisager dini duygunun geç yaşlarda (12-15) ortaya çıktığını ileri sürerken, Batıda, W. James, Erasmus, Spencer, Scheler, Herbart, Fröbel; İslam dünyasında İbn Sahnun, Farabi, İbn Sina, İmam Şafi, Gazali ve Mevlana gibi din adamları da din duygusunun çocuk-

¹³ Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, s. 13-16.

¹⁴ Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 77.

¹⁵ Arı, Çeliköz, Deniz ve Saltalı, “Altı Yaş Çocukları İçin Duygusal Becerilerin Değerlendirilmesi Testi’nin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması”, s. 407-408.

¹⁶ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 95.

¹⁷ Egemen, *Din Psikolojisi*, s. 10-11.

¹⁸ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 163.

¹⁹ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 163.

larda erken dönemlerde ortaya çıktığını savunmuşlardır.²⁰ Onlara göre dini duygu çok erken yaşlarda başlayıp gelişmektedir. Bir inanca veya dine bağlı bir çevrede doğan ve büyüyen bir çocuğun nasıl ki o çevrenin duygu ve düşünce yapısından etkilenmemesi mümkün değilse, aynı şekilde dini duygu ve düşüncelere uzak kalması da mümkün değildir. Hatta çocuklar toplumdan uzak ve dini atmosferden mahrum da kalsalar kendi içlerinde bir dini duygu geliştirebilmekte ve Tanrı arayışına girmektedirler. Zira Yüce bir varlığa inanma duygusu doğuştan gelen bir özelliktir.²¹

Çocuğun dini duyguya doğuştan sahip olduğu görüşünü savunana İmam Gazzali; çocuğun kalbini, “bomboş, saf, her şeyi almaya ve yöneltildiği her şeyi yapmaya meyilli” olarak nitelerken²², İbn Miskeveyh; çocuğun bu temiz doğasının korunması gerektiğini, bu durumdaki çocuğun kendisine yapılacak bütün telkinleri kabul edeceği görüşündedir.²³ Rousseau da çocuğun doğuştan temiz ve masum olduğunu ayrıca iyiliğe de meyilli olduğunu savunur. Çocukta ortaya çıkan olumsuz özellikler ve bozulma sonradan çevrenin etkisiyle oluşur.²⁴ Hz. Peygamber’in “Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra ana-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar.”²⁵ hadisi de bu durumu teyit etmektedir. Hadisin içeriğinden insanların fitratlarının doğuştan, tabii olarak Allah’a inanmaya elverişli, dini inancı kabullenmeye yatkın olarak yaratıldıkları anlaşılmaktadır.

Pedagojik araştırmalar, çocuklarda büyük bir dini potansiyelin var olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶ Hatta Batı’da yapılan bazı araştırmalar, İslam’ın ortaya koyduğu fitrat kavramına uygun olarak tüm insanlarda var olduğu iddia edilen biyolojik bir genden, “inanç” ya da “Tanrı geni”nden bahseder.²⁷ Pek çok ayet²⁸ de insanın fitratında, doğuştan Yüce bir varlığa inanma, sığınma, bağlanma gibi dini duyguların var olduğunu, inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılışa olduğunu gösterir. Çocukta din duygusu ister fitri olduğu, isterse sonradan ortaya çıktığı kabul edilsin, her iki durumda da din insan hayatında vazgeçilmez bir öneme sahiptir ve insan için bir yüce bir varlığa inanma ihtiyaçtır.²⁹

Hangi yaş döneminde olursa olsun çocuklar dinle ilgilenmektedir. Bu ilgi onlar için bir gelişme basamağıdır ve kendiliğindedir.³⁰ Çocuğun doğal gelişimi; onu, kendisini koruyacak ve ona yardım edebilecek sonsuz bir güç arayışına iter. İnsanın hiçbir zaman dinsiz yaşamaması, bir yandan maddi ihtiyaçlarını karşılamak için uğraşıp çabalarken, öte yandan kendisine yaratılışa verilen inanma ihtiyacına tatmin edici cevaplar araması, bu doğal yönelişin bir ispatıdır. Esasen doğuştan

²⁰ Tavukçuoğlu, “Okulöncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, s. 52.

²¹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 45-47.

²² Gazali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, s. 89.

²³ İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma-Tezhibu'l Ahlak*, s. 11-24.

²⁴ Rousseau, *Emile- Bir Çocuk Büyüyor*, s. 63,170.

²⁵ Buhari, Kader 3; Müslim, İman 264.

²⁶ Vergote, *Çocukta Din*, s. 315.

²⁷ Tarhan, *İnanç Psikolojisi Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*, s. 65.

²⁸ Araf, 7/172; Rum, 30/30;Hucurat, 49/7.

²⁹ Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodolojik Esasları*, s. 15.

³⁰ Öcal, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, s. 80; Bovet, *Din Duygusu ve Çocukluk Psikolojisi*, s. 18-19.

itibaren her çocuk Allah'a inanmaya yatkındır, ancak onda dine karşı duyulan alaka, temayül ve merakın teşvik edilmesi, ona inanma imkânının verilmesi ve dini duygunun erkenden geliştirilmesi gereklidir. Bu da inanma kabiliyetinin geliştirilmesinin eğitim faktörüne bağlı olduğunu gösterir.³¹ Çocuğun bu yatkınlığı çevre tarafından desteklendiği, geliştirildiği ölçüde dini duygu uyanmaya ve gelişmeye başlar. İlk çocukluk döneminin sonları, çocuktaki dini duygunun uyanışının; son çocukluk yılları da bu duygunun gelişiminin başladığı evredir denebilir.³²

Dini duygu, her ne kadar doğuştan var olduğu kabul edilen bir duygu olsa da bazı duygularla etkileşim halinde ortaya çıkar ve bu duygular çevre tarafından desteklendiği ölçüde gelişir. Bu bağlamda dini duyguya kaynaklık eden diğer duyguların ve mahiyetlerinin ne olduğu sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir.

III. Çocukluk Döneminde Dini Duyguya Kaynaklık Eden Duygular

Dini duygu, bağlanma, sevgi, saygı, tevekkül, ümit, korku, sığınma, emniyet, korunma gibi birçok duygu ile irtibatlandırılabilir. Çocukluk döneminde dini duygunun gelişimi ile ilgilenen din psikolojisi çalışmaları dini duygu ile diğer duygular arasında kilit bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bu duyguyu inceleyen psikologlar, bazen sevgi, bazen güven, bazen de korku gibi duyguları dini duygunun kaynağı olarak görmüşler ve dini duyguları bu bağlamda açıklamışlardır. Oysaki bağlanma, sevgi, saygı, güven, ümit, korku, sığınma, emniyet, himaye edilme, aidiyet gibi birçok duygu dini duygunun oluşmasında ayrı ayrı rol oynar. Karmaşık ve yoğun yapısıyla dini duygu hiçbir zaman tek bir duygu formuna indirgenemeyecek niteliktedir. Bahsedilen bütün duygularla ilişkili ama kendisine mahsus ayırıcı özellikleri olan dini duygu bu duygulardan beslenen ve onların gücüyle güç kazanan özgün bir duygu alanı olarak görülebilir.³³ Bu özellikleri sebebiyle dini duygu, bilinen duygu türleri üzerinde yükselen, birleşik bir duygu türü olarak da tarif edilmektedir.³⁴ Yani dini duygu müstakil bir dini duygudan çok, harekete geçiren özelliği din olan pek çok duygu sentezinden meydana gelmektedir.³⁵

Bu sebeple, çocukluk döneminde din eğitiminin bu duygularla ilişkili olarak yürütülmesi gerekir. Sevgi, bağlanma, güven, himaye edilme duyguları çocukluk döneminde ortaya çıkarıldığı ve geliştirildiği ölçüde din duygusu da gelişmektedir. Dolayısıyla çocuğun ilk din eğitimi, duyguların ortaya çıkarılması, geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi ekseninde yürütülmeli, bu dönemdeki din eğitiminin temel amacı ümit, sevgi, beklenti, korunma, sığınma, esirgenme duygularını ortaya çıkarmak olmalıdır. Bu çalışmada bu duygulardan dini duyguya kaynaklık ettiği kabul edilen en temel duygulara yer verilecektir.

³¹ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 115-116.

³² Vergote, *Çocukta Din*, s. 315; Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, s. 41; Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 66.

³³ Oruç, "Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi", s. 93; Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, s. 61.

³⁴ Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 27.

³⁵ Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, s. 61.

1. Sevgi

Duygusal gelişimin temel unsurlarından biri olan sevgi, aynı zamanda dinin de temelini oluşturan duygulardandır. Allah sevgisinin insanda yaratılıştan mevcut olduğu kabul edilmektedir ve tüm dinler Allah'a ve diğer yaratılmışlara karşı sevgi telkin etmektedir. Ayrıca psikologlarca da sevgi, din ile en çok ilgisi olan duygu olarak kabul edilmektedir.³⁶ Çocukluk dönemi din eğitiminde de sevgi merkezi bir kavramdır.

Çocukluğunda yeterli sevgi görmeyen kimselerin, başkalarını sevmekte zorlandıkları bilinmektedir. Bu sebeple, başta Allah ve Peygamber olmak üzere dini kavramları çocuğa sevdirebilmek için, onu yeterli ve ölçülü bir biçimde sevmek ve bu sevgiyi hissettirmek gerekir.³⁷ Zira "temelinde sevgi olmayan hiçbir eğitim başarıya ulaşamaz. Anne-baba sevgisinden yoksun büyüyen bir çocuk, hangi şekilde eğitilirse eğitilsin sonuç alınamaz. Anlayışlı ve güvenli bir aile ortamında yetişmeyen bir çocuğa manevi değerleri kazandırmak da ruh sağlığını gerçekleştirmek de olanaksızdır. Sevgi ortamında ana babasını örnek alarak, bir çocuğun kişilik kazanması da manevi değerler edinmesi de kolaylaşır. Çocuğuna sevgi vermeyen, davranışlarıyla örnek olamayan ana babanın vereceği din eğitimi bu açıyı kapatmaya yetmez."³⁸

Dinin yaşanmasında görülen rahatsızlıkların tomurcukları da genellikle vaktinde çocuğun gerçek sevgiyi tadamaması ve buna bağlı olarak sağlıklı bir gelişme sağlayamamasıyla yakından ilgilidir.³⁹ Oysaki sevgiyle kuşatıldığında bireyin davranış ve tutumlarında çok ciddi değişiklikler gözlenmektedir. Sevgi aynı zamanda diğer olumlu duyguları da beslemektedir. Sevgi olmadan güven ve bağlanma duygusu gelişmez. İnsan sevmediği bir varlığa güvenemeyeceği gibi aynı şekilde ona bağlanamaz da.⁴⁰ Yani Pestalozzi'nin de ifade ettiği gibi eğitimin temel hareket alanı sevgidir.⁴¹

Dinin içinde bulunan iman, itaat, hürmet, tazim, huşu gibi kavramlar da mutlak bir Allah sevgisinden doğarlar. Çünkü sevgi yalnızca sevme hissiyle doyuma ulaşmaz; paylaşma, sadakat, adalet, fedakârlık gibi birçok duygu ve faaliyeti de beraberinde getirir ve ancak onlarla olgun bir sevgi halini alır.⁴²

Sevgi hem dini duyguya kaynaklık etmekte hem de bu duygunun gelişip olgunlaşmasını sağlamaktadır. Çocuğa verilen sevgi ve merhamete dayalı bir eğitimle çocuk zaman içinde bu sevgisini Allah'a yöneltme imkânı bulmaktadır. P. Girard'ın da ifade ettiği gibi, "din, ilkin görünen bir anne ile babaya karşı duyulan, sonra da göklere çevrilen, insanlık ailesinin görünmeyen Sahibine yönelen sevgiden başka bir şey değildir."⁴³

³⁶ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 104,115.

³⁷ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 37.

³⁸ Yörükoğlu, "Ruh Sağlığı, Ahlak Değerleri ve Din Eğitimi", s. 213.

³⁹ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 62-63.

⁴⁰ Fersahoğlu, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Duyguların Transferi", s. 108.

⁴¹ Kanad, *Pedagoji Tarihi-I*, s. 403.

⁴² Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi ve Eğitimi*, s. 13.

⁴³ Bovet, *Din Duygusu ve Çocukluk Psikolojisi*, s. 34.

2. Bağlanma / Himaye Edilme

Bağlanma, sevgi ve güvene bağlı olarak ilk günlerden itibaren ortaya çıkan, daha sonraki yıllarda aşama aşama kişinin iç bütünlüğünü oluşturmasına yardım eden ve en üst anlamıyla da bir inanca, bir değer sistemine bağlanmaya varan bir duygu türüdür.⁴⁴ Erich Fromm'a göre, insanda bir şeye yönelim ve bağlılık sistemi vardır. Bu sistem insan varoluşunun ayrılmaz bir parçasıdır ve oldukça güçlüdür.⁴⁵

Çocuk büyümek için ilk günlerden itibaren daha kuvvetli birilerinin sevgi ve sefkatine, korumasına muhtaçtır. Çocuk kendisiyle ilgilenenlere, ihtiyaçlarını karşılayanlara bağlanır. Bu himaye edilme ve himaye edene bağlanma isteği ömür boyu değişik şekil ve görünümelerde aralıksız devam eder. Bu devamlılığın dolayısı diğer ruhi fonksiyonlar içinde himaye edilme duygusu çocuğu dine yaklaştıran önemli bir faktördür.⁴⁶ Bu duygunun, çocuktaki dini eğilimin açığa çıkmasında ve dini inancın gelişmesinde bir başlangıç noktası olduğu ve dini yaşayışın temelini teşkil ettiği kabul edilebilir. Başlangıçta ana-babası tarafından sağlanan himaye edilme, çocukta Allah'la ilgili bilgi ve inancın gelişmesine bağlı olarak güç ve süreklilik kazanacaktır.⁴⁷ Çocuk bu ihtiyacını asıl temin edecek olanı bulduğunda asıl bağlanılacak ve teslim olunacak olan varlığı tercih edecektir.⁴⁸ Böylelikle anneye bağlanma ile başlayan bu süreç İlahi bir varlığa bağlanma ile son bulacaktır.

3. Güven

Dini duygunun gelişmesinde en önemli faktörlerden bir de güven duygusudur. Kendisini güçsüz, korunmaya muhtaç hisseden çocuk doğduğunda ilk olarak güvenli bir sığınak arar.⁴⁹ Yaşamın ilk yılında bağımlı olduğu kişilerin bebeğin temel gereksinimlerini düzenli bir biçimde karşılayıp karşılamamaları, bebekte 'güven' duygusunun ortaya çıkmasında etkili olur. Eğer bu dönem sağlıklı geçirilirse 'temel güven' duygusu edinilir.⁵⁰ 'Temel güven' duygusunun edinilmesi, annenin bebeğe ihtiyaç duyduğu huzuru vermesi, bireyin inancında tutarlılık sergilemesinde önemlidir. Erikson'a göre çocuğa bakımla verilen güven, onda daha sonra gelişecek olan dindarlığın temel taşı konumundadır ve 'dini duyguların' edinilmesi bu dönemle ilgilidir.⁵¹

Bebeklik dönemin sağlıklı olarak atlatılması, kişide 'umut' ve 'uyum' duygusunu geliştirir. Erikson: "Bebeklik evresi ya bir 'güven' evresidir ki, birey bu evrede dünyaya güvenilebilir ve inanılabilir bir biçimde bakmayı öğrenir ya da 'güvensizlik' evresidir ki, bu dönemde birey dünyanın nefret ve korkuyla dolu olduğunu öğ-

⁴⁴ Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 25.

⁴⁵ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 71.

⁴⁶ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi ve Eğitimi*, s. 14.

⁴⁷ Clark, *Çocukluk Dönemi Dini*, s. 177-180.

⁴⁸ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 127-128.

⁴⁹ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, s. 77.

⁵⁰ Gürses ve Kılavuz, "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi", s. 155.

⁵¹ Gürses ve Kılavuz, "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi", s. 155-162.

renmeye başlar” der.⁵² Bu dönemde çocuğun edindiği izlenimler hayatı boyunca derin izler bırakır.

Güven duygusunun oluşabilmesi için anne, baba ve onların yerini tutan yakın kişilerle bebeklikten itibaren olumlu, sevgiye dayalı bir ilişki kurulması önemlidir. Bu sevgi ve güvenden, yakın kişilerin bilici, öğretici ve affedici, her türlü yardıma hazır sıfatlarından, bu sıfatların gerçek sahibi Yüce Tanrı fikrine geçmek mümkün olacaktır.⁵³ Zira Yalom’un da belirttiği gibi “anne sevgisinden yoksun büyüyen çocuklar, kendilerini sevmek, diğerlerinin onları seveceğine inanmak veya başkalarını sevmek için gerekli güven duygusunu geliştiremezler. Yetişkin hayatlarında yabancılaşırlar, içlerine kapanırlar ve başkalarıyla genellikle düşmanca ilişkiler kurarlar.”⁵⁴ Dolayısıyla sevgi, güven olmadan değil bir Yaratıcıyı sevip O’na güvenmek, bağlanmak, bireyin kendi iç çatışmalarından kurtulup yakın çevresiyle dahi sağlıklı ilişkiler kurması mümkün olmaz.

Kendisini güçsüz ve çaresiz hisseden çocuk, kendisini koruyabilecek, güvenebileceği bir varlık arar. Bu varlık önce anne-babası iken daha sonra çevrenin de tesiriyle güvenlik ihtiyacını her şeye muktedir olan Allah’ta bulur. Başlangıçta anne-babasına güvenen çocuk, zaman içinde Allah’a güvenerek güç kazanır. İnsanı daima gören, duyan, bilen, her zaman yanında olan, onu her türlü kötülükten korumaya muktedir Yüce bir gücün varlığına inanma çocuğun endişelerinden kurtulmasına yardımcı olan bir unsurdur.

Pek çok çalışmada dini duyguya kaynaklık eden duygular arasında korkuya yer verilmektedir. İnsanın korktuğu şeyler karşısında daha güçlü bir varlığa sığınma ihtiyacı içinde olduğu bir gerçektir. Ancak bu durumu özellikle çocukluk döneminde dini duygunun kaynağı olarak değil de geçici olarak Allah’a yönelten bir unsur olarak ele almak daha doğru olacaktır. Çünkü aslına bakılırsa çocuklarda doğuştan Allah korkusu yoktur. Allah kendilerine nasıl anlatılmışsa çocuklar Allah’ı o şekilde tasavvur eder ve o şekilde inanırlar.⁵⁵ Ayrıca çocuklar sevdikleri varlığa yaklaşırken korktukları varlıktan uzaklaşma eğilimindedir. Çocuklara dini kavramlar öğretilirken bunun korku ögesini öne çıkararak yapılması ise özellikle hassas bünyeli çocuklarda ciddi tahribatlara yol açabilmektedir. Bu sebeple ilk çocukluk döneminden itibaren sevgiye dayalı, korkulardan uzak bir din eğitimi metodunun tercih edilmesi gerekmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda Allah’tan çekinme, sevgi ile dengelenmiş bir biçimde sunulduğunda, kişinin vicdani gelişimine katkı sağlayabilir.⁵⁶ Dolayısıyla çocukluk döneminden ziyade yetişkinlik döneminde korku; sevgi ve hürmet, günahattan çekinme gibi duygulara yol açan bir özellik taşıdığına anlam kazanmaktadır.

Görülüyor ki çocukluk dönemi kişinin sağlıklı bir birey olabilmesi ve sağlıklı bir inanca sahip olabilmesi için çok önemli bir evredir ve çok iyi değerlendirilmesi gerekir. Bu dönemde dini duygu ile diğer duygular arsında son derece önemli bir

⁵² Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 33.

⁵³ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 102; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 253.

⁵⁴ Yalom, *Schopenhauer Tedavisi-Bugünü Yaşama Arzusu*, s. 56.

⁵⁵ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 60.

⁵⁶ Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, s. 27.

ilişki mevcuttur. Doğduğu andan itibaren önce anneye, sonra da kendisi dışındaki çevreye güvenme, bağlanma, sevgi duyma, himaye edilme ihtiyacı içerisinde olan çocuk bu duyguları tatmin edildiği ölçüde kendisini mutlu ve güvende hissedecektir. İlk olarak anne baba ve diğer aile üyeleriyle gerçekleştirilen karşılıklı sevgi, saygı ve güven, bu duyguları veren sevmeye, O'na güvenmeye, dayanmaya ve bağlanmaya şeklinde nihai hedefine ulaşacaktır. Bu hedefe ulaşabilmenin de temel unsuru, bu duyguların ilk olarak ortaya çıkarılıp geliştirildiği aile kurumudur.

IV. Dini Gelişim Açısından Ailenin Önemi

Doğduğu zaman zayıf ve yardıma muhtaç olan insan⁵⁷ yavrusu bakılmaya ve korunmaya ihtiyacı vardır. Bu bakım ve korunmanın en uygun biçimde yapılacağı yer ailedir. Çocuğun gelecekte sağlıklı, mutlu ve başarılı bir birey olabilmesinde ona sunulacak sevgi dolu bir ortam çok önemlidir. Çocuğun öncelikle annesi ve diğer aile bireyleriyle sağlıklı bir bağ kurabilmesi, aile içi iletişimin güven temeline dayanması, ailenin tutarlı, kararlı ve dengeli olması, ailede huzurlu bir ortamın hâkim olması sağlıklı bir duygusal gelişimin temellerinin atılmasını sağlayacaktır.

Çocukluk yılları gelişim ve öğrenmenin en hızlı olduğu yıllardır ve bu dönemde edinilen deneyimler bireyin gelecek yaşantısını büyük oranda şekillendirmektedir. Bu sebeple çocukluk dönemi gelişim alanlarının desteklenmesi için en önemli zaman dilimidir. "Araştırmalar, çocukluk yıllarında geçirilen yaşantıların ve kazanılan davranışların büyük bir kısmının yetişkinlikte bireyin kişilik yapısını, alışkanlıklarını, inanç ve değer yargılarını şekillendirdiğini ve sağlam bir kişiliğin temellerinin çocukluk döneminde atıldığını ortaya koymuştur."⁵⁸

Çocuk diğer gelişim alanlarında ailesinin desteğine ve yönlendirilmesine ihtiyaç duyduğu gibi dini duygunun geliştirilmesinde de ailesinin yardımına muhtaçtır. "Çocukta dini duygunun gelişmesinde, ailenin en önemli faktör olduğunu ortaya koyan pek çok araştırma mevcuttur."⁵⁹ "Dinin doğal bir yetenek halinden, bilinç ve idrak halini alması hayli uzun bir zamanı gerektirir. Belirtilen bu zamanın önemli bir kısmı aile dinamikleri tarafından kuşatılmıştır. Özellikle çocuğun dini anlamda mükellef olmadığı fakat karakterinin önemli bir kısmının da oluştuğu ilk çocukluk yılları, aile-çocuk-din ilişkisinde kritik bir dönemdir."⁶⁰ Allport'a göre, anne babanın dini konulardaki samimiyeti çocuk üzerinde derin izler bırakır. Onların günlük hayattaki örnek davranışlarının çocuk üzerindeki etkisi asla kaybolmaz. Çok dindar yetişkinlerin, daha çok dindar olan anne-babalar tarafından yetiştirildiğini gösteren önemli bulgular vardır.⁶¹ Zernuci de çocuğun erken yaşlardan itibaren dini konulara yönlendirilmesi gerektiğini, bu eğitimin de öncelikle aile ortamında ol-

⁵⁷ Rum, 30/54.

⁵⁸ Dam, "Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi", s. 13; Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s. 175.

⁵⁹ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, s. 46, Vergote, *Çocukta Din*, s. 316, Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 89, Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, s. 187.

⁶⁰ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi ve Eğitimi*, s. 23-24.

⁶¹ Allport, *Birey ve Dini*, s. 50.

ması gerektiğini savunmaktadır.⁶² Çünkü insanlar, ailesinin bedensel özellikleri gibi, düşüncelerini, inançlarını, tutumlarını da taşır. Bütün bunları da çoğu zaman bilinçsizce, ailenin yaşantısından, uygulamalarından alır.⁶³

İlk çocukluk (2-6 yaş) taklit dönemidir. Çocuk bu devrede, yakınlarının her türlü hareketlerini bilinçsiz olarak taklide ve tekrara başlar. Aile bireylerinde görüldüğü ibadetlere, dinî motifli her türlü davranışa, içten gelen duygularla yönelir, onların dinî yaşantısından örnek alarak kendi de aynı davranışları uygulamak ister.⁶⁴ Çünkü çocuğun en çok sevdiği, duygusal iletişim içine girdiği ilk kişiler anne babalardır ve örnek davranışların benimsenmesinin ilk şartı, bir objeye olan duygusal bağlılığın bulunmasıdır. Ancak aileyle duygusal bağın bulunmadığı, çocuğun sevgisiz büyüdüğü ortamlarda ebeveyn davranışlarının benimsenmediği görülmektedir.⁶⁵ Dolayısıyla çocukluk döneminde, din ve ahlak eğitimi, çocuklara model olarak ve telkin yoluyla gerçekleştirilir. Önce taklitle başlayan din, zaman içinde gelişip derinleşerek dini yaşayışa dönüşür.

Araştırmalar, ibadetlerin ve diğer dini ritüellerin yoğun olarak uygulandığı yerlerde dini duygunun uyanışının daha erken ortaya çıktığını göstermektedir.⁶⁶ Namaz kılan, oruç tutan, dua eden yetişkinleri gören çocuğun zihinde bu sahneler yer eder. Taklit mekanizmasının etkisiyle de zaman içinde çocuk bu davranışları hayata geçirir. “Bunun yanında aile üyelerinin katıldığı ve kutladığı dini bayramlar, mübarek gün ve geceler duygusal birliği sağlar. Bu karşılıklı davranışlar esnasında çocuk yeni davranışlar elde eder. Kişiliğin tam olarak kurulmadığı okul öncesi dönemde dini hislerin, itikatların, heyecanların sorgulanmaksızın kabul edilip ezberlendiği görülür. O halde aileye düşen çocuğun fitraten getirdiği tabii dindarlığı değerlendirmek ve gelişmesini sağlamaktır.”⁶⁷

Anne, baba veya onların yerini tutan kimselerin çocuğa dini duyguyu, kutsalı hissettirmesi çok önemlidir. Çocuk nasıl üzüntüyü ağlayan, üzülen kimselerin yüzünde görüp, hissedip öğreniyorsa; onların dua ve ibadet ederken yüzlerinde de dini duyguyu, Yüce Allah’a yönelişi, kutsalı görecektir, duyacak ve öğrenecektir. Eğer onlar böyle bir tecrübeyi yakın çevrelerinde almamış olurlarsa, okulda verilecek en iyi teorik eğitim bile bu eksikliği dolduramaya yetmeyecektir.⁶⁸

Çocuğun dini şahsiyetinin gelişmesinde, dini duygunun uyanışında en elverişli ortam aile ortamıdır. Ancak aile içerisinde çocuğun teneffüs ettiği dini hayatın mahiyeti ve içeriği ile aile yapısı, aile üyelerinin dine ilgi dereceleri ve dini eğitimde izlenen yöntem ve alışkanlıklara bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.⁶⁹ Çocuğun doğal gelişimi her ne kadar onu dini bir arayışa yöneltse de, sağlıklı bir dini anlayışın oluşabilmesi için bu arayış aile çevresi ve birlikte bulunduğu

⁶² Zernuci, *Ta'limu'l-Müteallimin - İslamda Eğitim Öğretim Metodu*, s. 58-96.

⁶³ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 31.

⁶⁴ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 103.

⁶⁵ Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, s. 46-54.

⁶⁶ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 70; Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 55.

⁶⁷ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi ve Eğitimi*, s. 24.

⁶⁸ Bilgin, “Okul Öncesi Çağ Çocuğunda Din Duygusu”, s. 17-18.

⁶⁹ Hökekleli, *Din Psikolojisi*, s. 257.

yetişkinlerin olumlu tutumları ile desteklenmeli, küçük yaşlardan itibaren onda var olan temel duygulara işlerlik kazandırılmalı, çocuğa manevi uyarıların bol olduğu bir çevre sunulmalıdır.

V. Çocukluk Dönemi Dini Duygunun Gelişmesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı İlkeler

Sağlıklı bir din anlayışının oluşturulabilmesi, dini telkinlerin etkili olması ve dinin çocuğun hayatına zenginlik katabilmesi; din eğitiminin belli prensipler çerçevesinde yürütülmesine, çocuğun duygu bütünlüğünü, şahsiyetini zedelemeyerek, yaşına ve gelişimine uygun bir şekilde yapılmasına, bilimsel temellere dayanmasına bağlıdır. Aşağıdaki ilkeler çerçevesinde uygulanacak bir din eğitimi dini duygunun sağlıklı bir biçimde geliştirilmesine olanak sağlayacak, bu süreçte duygu gelişiminin zarar görmesini önleyecek hatta onu duygusal yönden daha güçlü hale getirecektir.

Çocukluk döneminde, dini duygunun yok sayılması, geliştirilmemesi ya da bastırılmaya çalışılması veya çok öne çıkarılması din eğitimi açısından olumsuz sonuçlara sebep olur.⁷⁰ Çocukluk çağında dini konulara ilgi yüksektir.⁷¹ Yaratılıştan çevresini, çevresinde olup bitenleri ilgiyle izleme ve onları anlamaya çalışma merakına sahip olan çocuk, karşılaştığı dinle ilgili unsurlarla da doğal olarak ilgilenmektedir. Bu ilişki, mutlaka onu şu veya bu şekilde etkileyecek ve onun kafasında dinle ilgili bir takım kanaatlerin, soruların oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Dolayısıyla belli bir yaşa kadar çocuğu din eğitiminden mahrum bırakmak, aynı zamanda onu rastgele, gelişigüzel bir din eğitimine mahkûm etmiş olmaktır. Bir başka ifadeyle, din gibi son derece hayati öneme sahip ve hassas bir olguyla ilişkide onu yardımsız, kılavuzsuz bırakmaktır.⁷² Eğer çocukta doğuştan var olan bu ilgi sağlıklı bir şekilde yönlendirilmezse, zamanla azalır, gittikçe kişi daha az öğrenme isteği duyar ve hatta inkâr edici bir tutuma bile yönelebilir.⁷³

Duygu ve hayalin yoğun olduğu, pek çok duygu durumunun tecrübe edilerek benliğe mal edildiği çocukluk döneminde din eğitimi, zihinsel odaklardan daha ziyade duygu dünyasına hitap etmelidir. Çocuğa ağır gelmesi kuvvetle muhtemel olan itikadî gerçekler sözel olarak değil bir yaşayış ve duyma biçimi olarak sunulmalıdır.⁷⁴ Çocukta dini duygunun en belirgin olduğu bu dönemde çocuğu zorlayacak, ezbere dayalı, bilgi eksenli bir din eğitiminin çocuğun gelişimi ve eğitimi açısından faydası yoktur.⁷⁵ Bu dönemde sözlü eğitimden ziyade, çocuğun yanında kullanılan, "Maşallah, Allah başışlasın, Allah'a emanet ol" gibi sözler ve dualar; çocuğa öğretilen basit, dini içerikli sözcükler; uyutulurken söylenen dini içerikli ninniler ve dualar, dini ve ahlaki değerleri çocuklara aşıl原因 hikâyeler, masallar çocukta

⁷⁰ Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi* s. 18.

⁷¹ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 68.

⁷² Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, s. 161, Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 137-138.

⁷³ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 25.

⁷⁴ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi ve Eğitimi*, s. 24,100; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 74.

⁷⁵ Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, s. 17.

dini duyguyu harekete geçirdiği gibi çocuğun zihninde bazı dini kavramların oluşmasını sağlar, onda dini konularla ilgili merak uyandırır ve ilk din eğitimi faaliyetlerinin temelini oluşturur.

Çocuklar dini hayatı önce taklit edip sonra özümserler. Bu yüzden, ilk çocukluk döneminde, ailenin olumlu bir model oluşturması önemlidir. Bu dönemde dinin hayatın içinde yaşanan bir olgu olması, çocuğun dini pratikleri, ibadetleri gözlemlemesi, dini bayramları, kutsal gün ve geceleri, birtakım dini törenleri izlemesi çocuk için tesirli olacaktır. Bu aşamadan sonra çocuk dini konuları doğrudan doğruya öğrenmeye, öğretilen konuları benimsemeye hazır hale gelir.

Çocuğun dini bilgileri alabilmesi için hazıroluş seviyesi oldukça önemlidir. Çocuğun henüz anlamlandıramayacağı, algı ve kapasitesinin üzerinde bilgileri, ona gelişigüzel bir biçimde aktarmaya çalışmak, onu hem zihnen hem de ruhen aşırı derecede zorlamak anlamına gelir. Dini öğretilerin, çocuğa sunulabilmesi belli bir gelişim düzeyini ve olgunluğu gerektirir.⁷⁶ Bunun için de hem anne-babalar, hem de din eğitimcileri tarafından çocukların gelişim özelliklerinin iyi bilinmesi, hangi dönemde hangi bilgilerin verileceğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Örneğin 3-4 yaşlarındaki bir çocuğun zihni cehennem, şeytan, cin gibi henüz çocuğu çok da fazla ilgilendirmeyen konularla gereksiz yere meşgul edilmemelidir.

Çocukluk döneminde, dinle ilgili sorulan sorular, onların dine olan ilgi ve meraklarının göstergesidir.⁷⁷ Bu sebeple, çocukların sorduğu sorular son derece önemlidir. Soruları geçiştirmek üzere verilen baştan savma cevaplar çocukların öğrenme isteğini köreltebileceği gibi çocukları gereğinden fazla bilgiye boğmak da uygun değildir. Çocuğun her yaş döneminde ihtiyaç duyduğu ölçüde sorularına tatmin edici bilgiler verilmesi dini gelişimi açısından önemlidir.

Allah inancı ve iman duygusu bu dönemde sevgi ağırlıklı olarak verilmelidir. Örnekler olumsuzlardan değil, olumlulardan seçilmelidir. İyilik, dürüstlük, sevgi gibi kavramlar üzerinden dini bir altyapı oluşturulmaya çalışılmalıdır. "Çocuklara aktarılan dini bilgiler, onun içine kapanmasına sebebiyet verecek, çocukluğunu yaşamasına engel olacak nitelikte olmamalı, dünyaya açık, bütün hayatı kucaklayan bir metot izlemeli; inançlı ve ahlaklı olmaya yönelik olmalıdır."⁷⁸ Dini bilgiler aktarılırken acele edilmemeli, özellikle, Allah sevgisi, hak duygusu ya da merhamet hissinin kişide birden ortaya çıkmadığı göz önünde bulundurulmalı, çocuğun bir anda tüm dini ve ahlaki kuralları benimsemesi beklenmemelidir. Çocuğun bu bilgileri içselleştirebilmesi ve hayatında uygulayabilmesi için ona fırsat tanınmalıdır.

Çocukluk döneminde kaygı ve korkuların yoğun olduğu göz önünde bulundurularak, özellikle dini kavramların bu duygularla ilişkilendirilmesinden sakınılmalıdır.⁷⁹ Korkutmak, zorlamak ve yasaklamalardan çok, sevdirmek ve kolaylaştırmak esas olmalıdır. Allah ve peygamber sevgisi geliştirilmeden yapılacak din eğitimi başarısızlığa mahkûmdur. Bu durumda dini bilgilerin kazandırılması ve

⁷⁶ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 42.

⁷⁷ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 68; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 70.

⁷⁸ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 280.

⁷⁹ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 79.

davranışlara geçirilmesi çok zordur. Her türlü eğitim gibi din eğitimi de baskısız ve hoşgörü ortamında uygulandığında kişinin mutluluğunu arttırabilir. Allah inancı ve sevgisi zor durumlarda güç alacağı bir dayanak olur. Bu nedenle evde olsun okulda olsun din eğitimi bir disiplin aracı olarak kullanılmamalıdır.⁸⁰ Zihni gelişimini henüz tamamlamamış olan çocuk, Allah ile cehennem ile korkutulursa ilerde kendisine din ile ilgili anlatılan her şeyden korkar hale gelecektir. Allah, çocuk terbiyesinin bir aracı değil, aksine çocuk terbiyesi Allah'a ulaşmak için bir araçtır.⁸¹

Ailelerin çocuk terbiyesiyle ilgili her türlü yasaklamayı dine dayandırmaları belki ilk etapta ailelerin işini kolaylaştırabilecek bir yöntem gibi görülebilir. Ancak bu yöntemin kullanıldığı ailelerde, çocuk yaşı ilerledikçe, özellikle de ergenlik döneminde dini bir engel, yasaklamaların sebebi gibi algılamaya başlar. Çoğunlukla büyüklerin kendi şahsi otoritelerini sağlamlaştırmayı hedef alan yanlış metotlar, aşırı baskı, korkutma, hoşgörüsüzlük, eksik ve yanlış bilgiler, ileri yaşlarda dini şüphe ve tereddütlerin uyanmasına, dine ilgisizliğe ve hatta dini inkâra neden olabilir.⁸² Zorlamaya ve korkutmaya dayalı disiplin anlayışı, çocuğu sadece dini inançtan uzaklaştırmakla kalmaz, aynı zamanda ruh sağlığını da olumsuz etkiler. Hatta bu tür dine dayalı korkuların oluşturduğu ruhsal bozukluklar çok daha ağır ve tedaviye direnç gösteren bozukluklar olmaktadır.⁸³

Dolayısıyla kişinin hem dünyasını hem de ahretini ilgilendiren Allah'a iman gibi önemli bir konunun öğretimi yapılırken, Kur'an ve hadislerin ruhuna uygun olan, sevgi, merhamet ve anlayışa dayalı bir metot takip edilmesi, Allah'ın cezalandıran azap eden yönlerinden ziyade, insanları seven, merhamet eden, sayısız nimetler veren yönlerine ağırlık verilmesi ve onların din, iman ve Allah ile bağlarını kuvvetlendirilecek yeni metotların araştırılması gerekir.

Dini gelişimin sağlıklı olması duygusal gelişime pek çok katkı sağlar. Eğer din duygusu sağlıklı bir biçimde yapılandırılırsa ve kişi dinini öğrenme aşamasında herhangi bir baskıya, engellemeye maruz kalmazsa iman insanı rahatlatır huzur verir, sıkıntıları karşısında dayanak noktası olur. İnsanın daha savunmasız olduğu, bunun yanında korkuların bol olduğu çocukluk döneminde, inancın, sakinleştirici, rahatlatıcı, güven telkin edici özelliği çocuğun duygusal gelişimine katkıda bulunur. Çocuk Allah'a inanmakla kendini güçlenmiş ve O'na yakınlaşmış hissetmektedir. Allah'ın kendisini her zaman koruyacağına ve suçlarını affedeceğine inanmak çocuğa büyük bir rahatlık ve huzur verir. Böylece çocuk hayatı iyi, güzel ve yaşamaya değer bulmakta ve o nispette yaşama gücü ve iyimserliği artmaktadır.⁸⁴ Çocuk bu inanca sahip olduğunda Allah'ın güçlü koruyuculuğu altında hayata daha emin ve daha umutlu bir şekilde bakacaktır. Çünkü o her derdinde, her beklentisinde Allah'ı yanında hissedecektir.⁸⁵

⁸⁰ Yörükoğlu, "Ruh Sağlığı, Ahlak Değerleri ve Din Eğitimi", s. 213.

⁸¹ Güneş, "Çocuk Terbiyesinde Doğru Bilinen Yanlışlar", s. 188-189.

⁸² Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", s. 78; Salzman, *Çocuğunuzu Kötü Eğitmenin Yolları*, s. 122-124; Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 134.

⁸³ Öztürk, "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", s. 213; Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 134.

⁸⁴ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 108.

⁸⁵ Bilgin, "Çocuğun Manevi Eğitimi", s. 29.

Sonuç

Akli melekelere, bedeni güçlerin geliştirilmesine önem verildiği gibi ömür boyu insan ruhunun temeli olarak kalan duyguların sağlıklı bir biçimde ortaya çıkarılması, geliştirilmesi, zenginleştirilmesi, olumlu duyguların pekiştirilip olumsuz duygularla baş etmenin öğretilmesi bireyin gelişimi açısından büyük önem taşır. Kişinin sağlıklı bir birey olabilmesi için çok önemli bir evre olan ve çok iyi değerlendirilmesi gereken çocukluk dönemi duygusal gelişimin ve inanç gelişiminin temelini oluşturur.

Çocuğun şahsiyetine yön veren, onun doğasında doğuştan var olan dini duyguyu, ulaşması gereken nihai noktaya ulaştırarak, çocuğu kaygı ve sıkıntılarında uzaklaştıran, ona yaşamı boyunca rehberlik eden bir din eğitimi sağlıklı bir duygusal gelişimin üzerine bina edilmiş hassas bir sürecin sonucudur. Bu hassas sürece işlerlik kazandıran, dini duyguyu şekillendiren ilk ve temel kurum ailedir. Dini duygunun erken ya da geç; sağlıklı ya da sağlıklı olmayan bir biçimde gelişmesi büyük oranda çocuğun içinde yetiştiği aile ortamına bağlıdır.

Dinin psikolojik kökleri içerisinde yer alan bağlanma, saygı, tevekkül, sevgi, korku, varlığın manasını merak etme, emniyet, korunma gibi birçok duygunun birleşmesiyle iman ortaya çıkar. Bu sebeple, çocuğun ilk din eğitimi, duyguların ortaya çıkarılması, beslenmesi ve geliştirilmesi basamaklarını takip etmelidir. Sonraki süreçlerde de din eğitimi faaliyetleri sevgi üzerine bina edilmeli, Allah inancı ve iman duygusu sevgi ağırlıklı olarak verilmeli, gerek aile fertlerinin, gerek çocuğun çevresindeki diğer yetişkinlerin gerekse din eğitimcilerinin çocuktaki dini gelişimi zedeleyecek her türlü söz ve tavırdan uzak durması gerekir. Özellikle ilk çocukluk döneminde korkutma ve yasaklamalardan çok sevdirmek ve kolaylaştırmak din eğitiminde esas olmalıdır.

Dini inancın tohumları insan ruhunda zaten vardır. Çocuğun gelişim dönemleri, hazırlaş seviyesi ve yatkınlıklarına göre sunulacak uygun bir eğitim ve uygun bir ortamda çocuk dinen gelişip serpilme imkânı bulacak, böylelikle şahsiyetine yön verebilecektir. Ayrıca sağlıklı bir biçimde yapılandırılmış bir din anlayışı hem çocukluk döneminde hem de yetişkinlik döneminde emniyet hissini, iç huzuru ve dinginliği arttıran, kaygı ve sıkıntılardan uzaklaştıran bir etkiye sahip olacaktır. Duygusal gelişim ile din eğitimi arasında çift taraflı bir etkileşim vardır. Sağlıklı bir duygusal gelişim, dini gelişime sağlam bir zemin oluştururken; sağlıklı bir dini gelişim ise duygusal gelişime önemli katkılar sağlar.

Kaynakça

- Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar, Dergah Yay., İstanbul 1997.
- Allport, Gordon W., *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur, Elis Yayınları, Ankara 2004.
- Arı Ramazan, Çeliköz Nadir, Deniz M. Engin, Neslihan D. Saltalı, "Altı Yaş Çocukları İçin Duygusal Becerilerin Değerlendirilmesi Testi'nin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenlilik Çalışması", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.42, S.1, Ankara 2009.
- Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, C.I, Ankara 1980.
- Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımızı Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul 1993.
- Aydın, M. Zeki, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Aydın, Muhammet Şevki, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011.
- Başaran, İ. Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Feryal Matbaası, Ankara 2000.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.
- Bilgin, Beyza, "Çocuğun Manevi Eğitimi", *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı 6, Ankara 1986.
- , *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayınları, Ankara 1998.
- , *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- , "Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Din Duygusu", *Din Öğretimi Dergisi*, S.7, Ankara 1986.
- Bovet, Pierre, *Din Duygusu ve Çocukluk Psikolojisi*, çev. Selahattin Odabaş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958.

- Cihandide, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, DEM Yay., İstanbul 2014.
- Clark, W. H., "Çocukluk Dönemi Dini", çev. Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXIV, Ankara 1981.
- Dam, Hasan, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nobel Yayınevi, Ankara 2013.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, 1998.
- , *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- Egemen, Bedi Ziya, *Din Psikolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952
- Fersahoğlu, Yaşar, *Duygu Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998.
- , "Din Eğitimi ve Öğretiminde Duyguların Transferi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, s. 108.
- Gazali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, thk. Abdu'l-Muti' Emin Kalacı, Darussadr, Beyrut: 2004.
- Güneş, Âdem, *Çocuk Terbiyesinde Doğru Bilinen Yanlışlar*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012.
- Hökelekli, Hayati, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, İstanbul: DEM Yay., İstanbul 2009
- , "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *Din Öğretimi Dergisi*, S.14, Ankara 1988.
- Gürses, İbrahim ve Kılavuz, M. Akif, "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2, Bursa 2011.
- İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma-Tezhibu'l Ahlak*, çev. Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Kanad, Fikret, *Pedagoji Tarihi-I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.
- Kılavuz, Mehmet Akif, "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2, Bursa 2005.
- Konuk, Yurdağül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.
- Köylü, Mustafa, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C.XLV, S. II, Ankara 2004.
- Mehmedoğlu Yurdağül, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- Oruç, Cemil, "Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 3, 2010.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- , "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 12, Bursa:2004.
- Öztürk, Mualla, "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, (23-25 Nisan 1981), Gelişim Matbaası, Ankara 1981.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.
- , *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodolojik Esasları*, Eser Matbaası, Samsun 1991.
- Pressey, Sideney, L., Robinson, Francis P., *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, çev. Hasan Tan, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1989.
- Rousseau, Jean Jacques, *Emile- Bir Çocuk Büyüyor*, haz. Ülkü Akagündüz, Selis Kitaplar, İstanbul 2008.
- Salzman, C.G., *Çocuğunuzu Kötü Eğitmenin Yolları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2005.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- , *İnanç Psikolojisi Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Tavukçuoğlu, Mustafa, "Okulöncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, s. 52, Konya 2002.
- Vergote, Antonie, *Çocukta Din*, çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXII, Ankara 1978.
- Yalom, Irwin, *Schopenhauer Tedavisi-Bugünü Yaşama Arzusu*, çev. Z. İ. Yiğit, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- Yavuz, Kerim, *Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- , *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- Yörükoğlu, Atalay, "Ruh Sağlığı, Ahlak Değerleri ve Din Eğitimi", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, (23-25 Nisan 1981), Gelişim Matbaası, Ankara 1981.
- Zernuci, *Ta'limu'l- Müteallimin- İslamda Eğitim Öğretim Metodu*, çev. Y. Vehbi Yavuz, Sahaflar Kitabevi, İstanbul 1995.